

DUBROVAČKI ARHIV KAO IZVOR ZA ZDRAVSTVE NU KULTURU SREDNJOVEKOVNE SRBIJE

ARCHIVES OF DUBROVNIK AS SOURCE FOR HEALTH
CULTURE OF MEDIEVAL SERBIA

Vera Gavrilović*

SUMMARY

The Archives of Dubrovnik are in fact the archives of the Republic of Dubrovnik, that is of the City of Dubrovnik and of its surrounding area. Thanks to its geographic position, but also to complex political circumstances, Dubrovnik had an international character because of its close relations with other countries of the Balkan peninsula, Mediterranean and Mid-European countries. The year 1278 is considered to be the year of its foundation, when the notary service was incorporated into the state administration services.

The Republic of Dubrovnik existed for 450 years. It was governed by a Prince who was elected by the members of the High Council (Cons. Maioris). The prince presided over the High Council and the Senate - Rogatory Council (Cons. Rogatorum). There was also the Low Council (Cons. Minoris) which, having the executive power, had the character of a cabinet.

The government of Dubrovnik granted Charters of Friendship and Charters of Trade to foreign rulers. The first Charter in Latin was given to the Serbian Great Župan Nemanja on January 27, 1186. Several rulers of the Nemanjić dynasty received it as well.

Dubrovnik developed close medical relations with medieval Serbia whose medicinal science drew its origins from the Byzantine Empire, but was also under the influence of western medicine through Dubrovnik and Kotor. At the time, Kotor was a part of the Republic

*Correspondence: Prof. dr. sc. Vera Gavrilović, historian of medicine, Mije Kovačevića 9, 11000 Belgrade

of Dubrovnik and its principal port. The physicians of Dubrovnik who worked in Serbia were Italians from Fermo, Ossimo, Barletta, Bologna, Rome, Florence, Feltra, Ancona, Venice, Verona, Messina, Milan, Trano, Plombino and Naples.

The archives of Dubrovnik include materials of an exceptional interest for the history of Serbia and of Serbian people. Humanist historians of the ancient Dubrovnik recorded the relations between Dubrovnik and medieval Serbian rulers, making reference to their traditions, but also to numerous documents kept in the Archives of their Republic.

Greatly thanks to the Dubrovnik archives, Serbian historians were given the opportunity to , make a substantial progress in reconstructing the life of Serbian people in the past. This knowledge was furthered thanks to advancements in scientific methods and the systematic study of Dubrovnik's archives which was carried out by a number of zealous researchers.

Key words: history of medicine, 12th -15th century, health culture, medieval Serbia, Dubrovnik, archives

Političku prošlost starog Dubrovnika čine tri glavna perioda. Prvi obuhvata vreme dubrovačke zavisnosti, od osnivanja grada, kada se Dubrovnik nalazio prvo pod vrhovnom vlašću Vizantije do 1205, a zatim, pod vlašću Venecije do 1358. Drugi period dubrovačke nezavisnosti od 1358. kada se oslobodio Venecije i živeo kao samostalna država prihvativši zaštitu Ugarske do 1526., zatim Turske, sve do ukidanja Republike od strane Francuza, 1808. godine. Treći, najkraći period, obuhvata vreme francuske i austrijske okupacije od ukidanja Republike do Bečkog kongresa 1815. na kojem je definitivno izbrisana sa evropske političke karte. [1]

Tako je Dubrovnik kao država postojao 450 godina. [2] Na čelu se nalazio knez koga su birali članovi Velikog veća (Cons. Maioris) apsolutnom većinom glasova svake dve godine. Predsedavao je Velikim većem i Senatom - Većem umoljenih (Cons. Rogatorum) kao prvi među jednakima. Po potrebi zamenjivao ga je najstariji član Malog

veća (Cons. Minoris). Uz kneza je i Malo veće kao izvršna vlast koje je imalo karakter ministarskog veća. [3]

Dubrovački arhiv je prvenstveno arhiv Dubrovačke Republike, odnosno grada Dubrovnika i njegove oblasti. Prema pravilnoj klasifikaciji, on bi po tome pripadao vrsti lokalnih, pokrajinskih arhiva, sa svim bitnim oznakama takve vrste arhiva. Međutim suštinski, Dubrovački arhiv ima internacionalni značaj zahvaljujući ne samo geografskom položaju grada u kome je nastao već, pre svega, i političkom sticaju prilika tokom dugih stoleća koji su omogućavali česte i bliske veze Dubrovčana i dubrovačke vlade sa bližim i daljim susedi-
ma, narodima na Balkanu, na Mediteranu i u srednjoj Evropi.

Godina 1278. smatra se datumom osnivanja Dubrovačkog arhiva, iako to može biti i 1022. godina od kada datira prvi sačuvani doku-

Slika 1 Dubrovnik s gradskom lukom iz knjige Rolevinka "Fasciculus temprum", Augsburg, 1481.

ment, mada svakako možemo reći da postoji od polovine XII stoleća, kada se već ređaju brojne isprave iz ranijih vremena. Znači, godina 1278. predstavlja prelomnu godinu u istoriji Dubrovačkog arhiva, jer je tada sa izvesnim zakašnjenjem prema drugim gradovima, podržavljena notarska služba. Kako je mogla nastati tako velika građa u malom Dubrovniku (od 5-6 hiljada duša), u državi od četrdesetak hiljada stanovnika, kada je već bila teritorijalno završena. I to takva građa značajna za istoriju svih zemalja s kojima je Dubrovnik imao vezu. Kao i koji su bili presudni činiooci da je ta građa preživela Republiku i ostala sačuvana do danas.

Registri i isprave u registraturama staroga Dubrovnika pisani su pretežno na papiru, ali ima čitavih serija koje su pisane na pergamentu, kao: svi statuti, svi zakonski zbornici, svi popisi državnih službenika iz redova plemstva ("Specula nobilitatis").

Što se tiče notarskih i kancelarijskih registara, odlukom Velikog veća donetom 17. februara 1417. u svrhu boljeg čuvanja spisa notarije i kancelarije, posebno onih od izuzetne važnosti (*quod pro maiori conservatione scripturarum notariae et cancellariae illarum presertim que sunt maximi ponderis*) ubuduće se mora pisati na pergamentu, jer nije podesno, piše u odluci, upisivati predmete koji imaju tako dugotrajnu verodostojnost na tako krhkom materijalu kao što je papir (*Quia inconveniens est scripturas tantam fidei diuturnitatem importantes in bombicina tam fragili re atque caduca conceribi*). [4]

Jedan od osnovnih elemenata i potvrda dubrovačke samostalnosti bili su konzularni predstavnici dubrovačke države u inostranstvu. Istorijski razvoj dubrovačkih konzulata počinje već u XII stoleću sa srednjovekovnom Srbijom na Balkanskom poluostrvu.

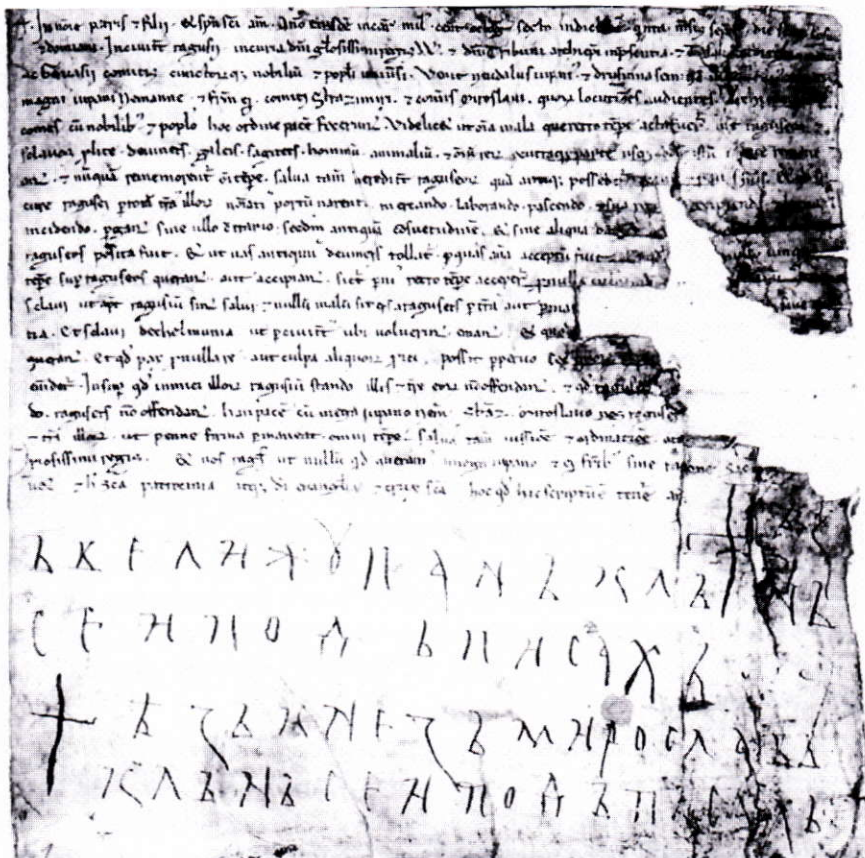
Iz arhivskih izvora čitamo da se prvi dubrovački konzul nalazio 1278. godine u Brskovu, na reci Tari, u Srbiji. Da je odlukom Velikog veća (*Cons. Maioris*) zaključeno da se izabere dubrovački plemić za konzula na dvoru srpskog kralja Uroša II Nemanjića koji je bio uvek tamo gde se nalazi kralj i njegov dvor, radi vršenja konzularne dužnosti. Na traženje dubrovačkih trgovaca iz njihove kolonije u Prizrenu Veliko veće donelo je 1332. godine prvi propis o dubrovačkim konzulima koji se odnosio samo na određenu teritoriju. U ovom slučaju, reč

je o Raškom kraljevstvu, pa je tada izabran prvi dubrovački konzul i za tu srpsku zemlju. Isto tako, izabran je dubrovački konzul i za Prištinu odlukom Velikog veća 1339. godine. Dubrovčani su imali dve vrste konzula, jedan je bio generalni za celu srpsku državu, a drugi su raspoređeni po dubrovačkim kolonijama širom Srbije. Početkom XIV stoleća u Srbiji postoji osam dubrovačkih kolonija, na čelu svake je bio konzul. [5]

Sve do polovine XV stoleća u Dubrovniku je preovladavala kopnena nad pomorskom trgovinom, što je dovelo do osnivanja dubrovačkih centara i na zapadnom Mediteranu. Razlog je što su za vreme vrhovne vlasti Venecije nad Dubrovnikom (1205-1358), konzuli Venecije u inostranstvu bili i dubrovački predstavnici i zaštitnici po raznim stranim lukama. Na Balkanskom poluostrvu vrsta trgovinskih odnosa vezivala je Dubrovčane na brojne naseobine i rudnike srpskih zemalja tog poluostrva na dugo vreme. Stvorene kolonije su zahtevale izbor konzula-sudije koji je bio njihov zaštitnik pred lokalnim vlastima. Zrelost starih Dubrovčana je što su shvatili važnost ovog povezivanja međunarodne trgovine i prvi omogućili razmenu između srpske države ovog dela evropskog kontinenta sa zemljama Mediterana. [6]

Najjača i najvažnija privredna grana starog Dubrovnika bila je trgovina, u prvom redu sa Srbijom koja je krajem XIV stoleća proživljavala svoj najviši ekonomski uspeh. Njeno glavno bogatstvo bili su brojni rudnici koji su davali velike količine olova, srebra, zlata, bakra, gvožđa i drugih metala, kao i sirovine životinjskog porekla. U svim srpskim privrednim centrima Dubrovčani su bili prisutni u velikom broju. Izvozili su rude i druge sirovine, prvo u Dubrovnik, a zatim u Italiju i u druge mediteranske zemlje. To je analitički ispitaio Jorjo Tadić, na osnovu svojih istraživanja u Dubrovačkom arhivu. Došao je do saznanja da je početkom XV stoleća iz Srbije posredstvom Dubrovčana odlazilo u svet oko 25 tona srebra, što je bila vrednost oko 500.000 dukata (tada je nadnica jednog zanatlje iznosila oko 3 dukata mesečno). Nekoliko stotina hiljada dukata vredelo je izvoz olova, bakra, zlata, voska, stoke i stočnih proizvoda, Prema arhivskim izvorima Jorjo Tadić je utvrdio da je novac uložen u trgovinu na hiljade dukata donosio nekim trgovcima godišnje čistu dobit od 15% najviše. Neki, angažovani u tim poslovima, imali su i više dukata nego što

Slika 2 Dubrovačka povelja o prijateljstvu na latinskom jeziku - Velikom županu Stefanu Nemanji, uručena kao prva i najstarija jednom vladaru 27. septembra 1186. u Dubrovniku

je u onom trenutku vredela celokupna trgovačka mornarica Dubrovni-
ka. [7]

Povezanost dubrovačke vlade sa srpskim vladarima iz dinastije Nemanjića je očigledna, o čemu svedoče dubrovačke Povelje o prijateljstvu i Povelje o trgovini. Te povelje su Dubrovčani dodeljivali stranim vladarima u znak prijateljstva i saradnje. Prvu i najstariju takvu Povelju o prijateljstvu primio je u Dubrovniku Veliki župan Stefan Nemanja 27. septembra 1186. godine na latinskom jeziku. - Knez Miroslav pri-

mio je Povelju o prijateljstvu 1190. godine. - Veliki župan i kralj Stefan Prvovenčani primio je dve Povelje. Prvu, Povelju o prijateljstvu i trgovini 1215. godine, a drugu Povelju, o trgovini 1219-1228. - Kralj Radoslav je primio Povelju o prijateljstvu i trgovini 4. februara 1234. - Kraljica Jelena (kralja Uroša I) dobila je Povelju o trgovini 3. februara 1267. - Kralj Stefan Dragutin primio je Povelju o trgovini 1281. - Kralj Stefan Uroš II Milutin potvrđuje dubrovačku Povelju o trgovini 1282. - Kralj Stefan Dušan primio je Povelju 19. maja 1334, a 20. septembra 1349. drugu Povelju. - Knez Lazar potvrđuje Povelju 9. januara 1387. u Kruševcu. [8]

U Dubrovačkom arhivu pohranjeno je nesagledivo blago građe za istoriju Srbije i srpskog naroda, što je bilo već davno poznato. Stari dubrovački analisti iz doba humanizma često su se u svojim spisima osvrtni na odnose Dubrovnika i srednjovekovnih srpskih vladara pozivajući se na tradicije, ali i na dokumenta koja su se čuvala u arhivu njihove republike. Tako počinju sistematska istraživanja dubrovačke arhivske građe za srpsku istoriju vezana za plodonosni rad Konstantina Jirečeka krajem XIX i u prvoj deceniji XX stoleća. Poznata su brojna značajna dela koja je napisao u Dubrovačkom arhivu. Posebna važna: *Geschichte der Serben* (1911) i *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien* (1912-1919). [9] Jireček je prvi kritički, dokumentovano i iscrpno pisao o srpskom srednjovekovnom rudarstvu, trgovini i saobraćaju. Osim toga, uspostavio je metod koga se treba pridržavati u arhivskim istraživanjima u Dubrovniku, a taj metod je u napornom, strpljivom i sistematskom traganju za dokumentima i podacima po svim onim arhivskim serijama i knjigama za koje se sluti da u sebi kriju poneku zanimljivu vest. Jirečeka temeljitost u istraživanju i širina njegove istorijske zainteresovanosti ušle su u temelje onoga pravca u srpskoj historiografiji čiji su zastupnici proglašavali arhivski rad kao preduslov dobrog stvaralaštva. Najsigurniji put do istorijske kritičnosti.

Zdravstvena kultura staroga Dubrovnika i srednjovekovne Srbije, sasvim prirodno, izvirale su i izgrađivale se uporedo u sklopu sveobuhvatnog privrednog, društvenog, kulturnog i političkog razvitka. Zato da bi se to moglo bolje osvetliti i njen značaj pravilno oceniti, mora se ukazati na neke elemente od kojih je sastavljena. Takođe, i na uzroke

koji su doveli da se baš tu pojave, ostvare i usavrše razne mere i običaji, kao i posebna shvatanja što je obuhvaćeno zajedničkim imenom zdravstvene kulture.

U Dubrovačkom arhivu zdravstvenu kulturu istraživali su znameniti historičar Jorjo Tadić i doktor medicine Risto Jeremić. Plod toga višedecenijskog arhivskog rada su tri velike knjige: Prilozi za istoriju zdravstvene kulture staroga Dubrovnika, [10] prve takve vrste u srpskoj i hrvatskoj historiografiji. Naučno delo Jorjo Tadića već decenijama je prisutno svojim metodom i otkrićem nekadašnjeg Dubrovnika. Kao historičar, Jorjo Tadić je mnogim svojim osobinama značio izuzetnu pojavu. Decenijama nadnesen nad istorijom Dubrovnika čitao je arhivsku knjigu po knjigu, dosije po dosije akata, svežanj po svežanj pisama, žurio je da pročita jedan arhiv kao celinu. On mu je našao početak i godinama ga izučavao. Takav metod rada vodio ga je onoj vrsti saznanja koje jedan historičar mora smatrati najpotpunijim. Jorjo Tadić je uočio povezanost balkanskih i podunavskih zemalja sa celokupnom oblašću Sredozemlja. Posebno treba istaći njegova proučavanja privrednog i društvenog razvitka srpskih zemalja u srednjem veku. Proučivši veliku građu prvog reda, naročito akta dubrovačkog notarijata i kancelarije, carinske knjige, knjigovodstvene spise trgovačkih kuća, kao i političku prepisku vlade, naročitu pažnju je posvetio izučavanju agrarne proizvodnje na Balkanu, eksploataciji metala u rudnicima srpskih srednjovekovnih zemalja, njihovom izvozu od strane Dubrovčana u Italiju i Sredozemlje, kao i uvozu robe iz Italije u srpske srednjovekovne zemlje. Brojčani podaci o agrarnoj i rudarskoj proizvodnji u Srbiji XIV i XV stoleća, do kojih je složenom računicom došao, kao i količine artikala iz te zemlje izvezenih u sredozemne luke, iznenađuju i rečito govori o velikom ekonomskom usponu srpskih zemalja toga doba. To je dovelo do procvata srpske kulture, osobito crkvenog građevinarstva i slikarstva u epohi Nemanjića i despotovine. Jorjo Tadić se u svojim istraživanjima vezao za Dubrovnik i njegove odnose sa zemljama Balkana i Mediterana. Za svoje savremenike bio je stalno upozorenje kakva mora biti sadržina rada jednog historičara. [11]

Sa opštim napretkom širila se i zdravstvena kultura staroga Dubrovnika i njen uticaj na medicinske veze sa srpskim zemljama.

Prvi pomen o lekaru u Dubrovniku javlja se 13 avgusta 1280. godine, jer su od tada sačuvani arhivski dokumenti. To traje do pada Republike 1808. godine. U tom periodu zabeleženo je oko 230 lekara, koji se u latinskim i italijanskim spisima zovu medici, a u ispravama slovenske kancelarije dubrovačke zovu se lekari. Lekari su se delili u dve grupe, na lekare za unutrašnje i lekare za spoljne bolesti. Prvi su imali naziv magistra, medicus physicus, a od XV stoleća doctor artis medicinae, doctor in medicinis, doctor in physica. Pominje se i nekoliko profesora medicine sa nazivom physicus et medicinae professor.

Dubrovčani su slali svoje lekare vladarima iz dinastije Nemanjića, Konstantinu Nemanjiću knezu zahumskom, kralju Stevanu Dečanskom, kralju Dabiši, kao i velmožama i feudalcima. Senat (Cons. Rogatorum) je naređivao da se traži dozvola Velikog veća (Cons. Maioris), pa da se preda na izvršenje Knezu i Malom veću (Cons. Minoris), pošto se prethodno dobije odobrenje lekara i potvrdi da mu se neće ukidati plata dok je na odsustvu. [12]

Srpsko srednjovekovno lekarstvo nastajalo je pod uticajem vizantijske, ali i zapadne medicine preko Dubrovnika i Kotora. Versko (kanonsko i apokrifno) kao i svetovno, negovano je uporedo sa naučnim lekarstvom toga doba. - U srpskoj etnološkoj literaturi objavljeno je dosta zbornika narodnih lekova, tzv. lekaruša, u kojima je sačuvano narodno medicinsko iskustvo.

Pored hirurga sa položenim ispitom iz hirurgije, bilo je i polukvalifikovanih lekara, koji su, posle položenog ispita pred sanitetskim vlastima, sticali sva zakonska prava da se mogu baviti lečenjem. - U starim srpskim dokumentima hirurzi se nazivaju medicus plagarum, chirurgus, ali često i sa barberius. Svoje hirurške intervencije su obavljali u ordinacijama koje su nazivali botego ili statio i nisu napuštali svoj zanat radi sekularnog lekarskog zanimanja kojim su sticali ugled u društvu, Osim toga, bavili su se i malom hirurgijom i obdukcijama, a bili su i stručni članovi komisije za pregled leševa - visum repertum, bilo da je reč o nasilnoj smrti ili smrti zbog nepoznatog uzročnika. Njihov rad se naziva ars barberia et chirurgica.

O njihovom radu, pravima i dužnostima, postoji bogata arhivska građa u Dubrovniku i Kotoru. Kotor je za vreme dinastije Nemanjića

(1196-1371) predstavlja najveću luku Srbije, preko koje je dopirao zapadni uticaj na našu medicinu. Već u doba kralja Stevana Dečanskog (1196-1228), cara Dušana (1331-1355) i cara Uroša (1355-1371) Kotor ima svoju apoteku, apotekara, dva lekara i hirurga-berberina (zubnog lekara) o čemu nam svedoče spisi Državnog arhiva u Kotoru. Između lekara i hirurga u starom Kotoru postojala je razlika, ne samo u pogledu stručnih kvalifikacija, već i u pravima i dužnostima. Lekar i apotekar su, zajedno sa članovima Velikog i Malog veća (Cons. Maioris, Cons. Minoris), prema propisima gradskog Statuta birani svake godinu o Đurđevdanu, dok se na hirurge to nije odnosilo.

Kao lekari i apotekari, i hirurzi-berberi su se približavali plemićkom staležu, o čemu nam, između ostalog, govori i XI glava kotorskog Statuta, gde se kako za vlastelina, tako i za hirurge-berbere za izvesne krivične prestupe, predviđa smrtna kazna odsecanjem glave, dok je za obične građane bila predviđena smrtna kazna vešanjem. Hirurga-berbera bilo je mnogo više nego lekara i dok je lekara plaćala opština, hirurzi-berberi su radili uglavnom privatno. Upravo iz tih razloga je njihova uloga u lečenju gradskog i seoskog stanovništva bila mnogo veća.

Najstariji pomen o hirurgu-berberinu domaćeg porekla potiče iz 1332. godine, za vreme vladavine cara Dušana. To je Mario de Antibario, "medico cirusico in Cathario". Zatim se pominje Magistar Paulus, "barberius de Barleta salariatus comunitatis Cathari", kao i mnogi drugi.

I u testamentima Kotorskog arhiva nalazimo zanimljive podatke. Tako, dr Pietro Ainesi "medico et chirurgico di questa citta", ostavlja u testamentu svome kumu Tuliji Smakji svoje hirurške instrumente "tutti il ferri et ordegni attinenti alla professione di cirurgico, con la sua busta" kao i srebrni instrument za zube "curadento d'argento", kao nagradu što ga je negovao tokom bolesti. [13]

SREDNJOVEKOVNI MEDICINSKI ZBORNICI

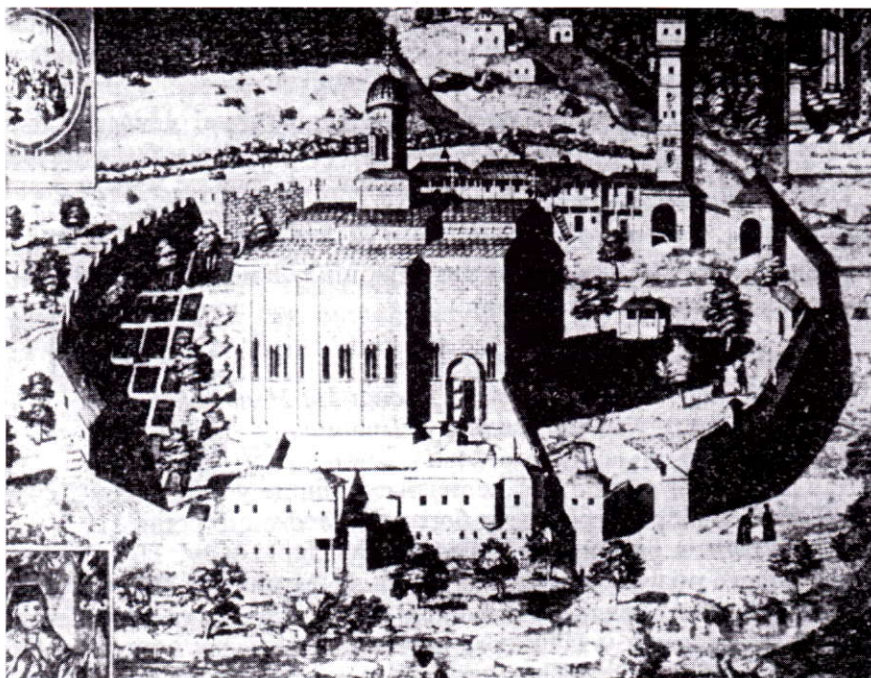
Naučna medicina toga doba razvijala se uporedo sa opštim kulturnim razvojem. Najstariji sačuvani prepisi srpskih srednjovekovnih medicinskih zbornika [14] predstavljaju važne spomenike naše medi-

cinske kulture, a korišćeni su za obradu patologije i terapije svetovne medicine. To su: *Hodoški zbornik*, najstariji zbornik srpske medicine iz XV stoleća. Danas se čuva kao: Codex miscelaneus scriptus 1690, monasterio Chodoch, u ostavštini Janka Šfarika koji ga je pronašao u manastiru Hodosu. Bio je svojina "Popa Teodora iz Stolnog Beograda, koji ga je poklonio rasoderu Hopovcu iz Budima". - *Ijatrosofija o usakoj vešti*, zbornik narodne medicine, iz XV stoleća. Pisan je srpskom recenzijom, a čuva se u biblioteci manastira Hilandara (br. 126). - *Hilandarski medicinski zbornik* br. 517, najveći do sada poznati zbornik srpske medicinske kulture iz kraja XV stoleća, sa dvanaest spisa naučne medicine toga doba. Otkrio ga je Đorđe S. Radojčić 1951. u biblioteci manastira Hilandara. - *Dečanski zbornik*: u biblioteci manastira Dečani, br. 32/162 nalazi se rukopisna srbulja Besede Jovana Zlatoustog. Za sačuvani rukopis Beseda utvrđeno je, na osnovu vodenih znakova, da potiče iz XVI stoleća. Po upotrebi slovenskog jezika srpske recenzije, očigledno da je prepis izvršio Srbin, čemu u prilog idu srbizmi i grafija nekih reči. - *Ljekaroslovie illiti nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisani is serpskieh kgnigha*: u biblioteci "Male braće" u Dubrovniku nalazi se pod br. 202 stari rukopis Varia variorum, čiji je sastavni deo i Ljekaroslovie. Njegovo poreklo navedeno na naslovnoj strani je prepis iz srpskih knjiga. Prepisivač rukopisa je poznati dubrovački erudita, leksikograf i pesnik Dum Đuro Matijašević (1670-1728) koji se krajem XVII stoleća u Dubrovniku bavio, pored ostalog, sakupljanjem narodnih pesama i poslovice, pribiranjem građe za veliki rečnik našeg jezika i prepisivanjem starih tekstova. Ljekaroslovie ima 392 preskripcije, prvih sto u formi lekaruša, sledećih dvesta u formi travaruša, a poslednjih sto sličnih prvima, sa razlikom što ovde magija dolazi do vidnog izražaja. [15]

SREDNJOVEKOVNE MANASTIRSKJE BOLNICE

U srednjovekovnoj Srbiji medicini se posebna pažnja posvećivala u manastirima, kao kulturnim centrima, gde su prevođene antičke i srednjovekovne medicinske knjige i gde su se obrazovali lekari i za profani način lečenja. Srpski vladari iz roda Nemanjića podizali su bolnice pored svojih zadužbina. Gradili su ih u prvom redu za potrebe samih manastira ili kao skloništa za obolele od neizlečivih bolesti.

Slika 4 Bolnica manastira Dečani, Srbija, 1330.

Prve srpske bolnice osnovao je sveti Sava (Studenica i Hilandar) po ugledu na bolnice velikih manastira u Carigradu. Sledili su ga i drugi srpski vladari: Milutin, Stevan Dečanski, Dušan, Lazar i Stevan.

Tako su oko 1191. Nemanja i Sava osnovali *Hilandarsku bolnicu*. Ovaj manastir je imao svoj tipik sa propisima za bolnicu. - Studenička bolnica osnovana je 1209. a vezana je za dolazak Savin u Srbiju, od kada je on i njen iguman. Tu je napisao i Tipik (1208-1216), koji je bio neposredni povod za osnivanje bolnice koja je bila prva bolnica na tlu Srbije. U njoj su lečeni bolesnici od raznih bolesti.

Bolnica kralja Milutina u Prodromovom manastiru u Carigradu uživala je veliki ugled. U pohvali kralju Milutinu stoji da je podiže "hromim strancima za smeštaj a bolnim za lečenje" i da "može služiti na uviđenje onima koji tamo rade". Za nas je važno da je, prema vizantijskim izvorima, u njoj postojala i visoka medicinska škola u kojoj su

radila dva čuvena profesora Jovan Hortsman u XIV i Jovan Arguropul rektor Carigradskog univerziteta u XV stoleću.

Bolnica Stefana Uroša III Nemanjića, sina kralja Milutina, podignuta je u manastiru Dečani 1330. Više od pet vekova igrala je važnu ulogu u životu našeg naroda sve do 1912, sa specijalističkim odeljenjima za četiri vrste bolesti. Njen upravnik bio je lekar, a manastirska biblioteka imala je najbrojniju zbirku rukopisnih knjiga u tadašnjoj Srbiji (oko dvesta srbulja).

Bolnica cara Dušana u manastiru Sv. Arhandeli kod Prizrena podignuta je 1343. godine. Iz povelje čitamo da je imala 12 postelja i služila je samo za lečenje monaha i prema Dušanovoj želji "ako se ko razboli da (bude) u bolnici, a hromi i slepi da se ne drže".

Bolnica kneza Lazara u manastiru Ravanici podignuta je 1381. Iz biografije kneza Lazara koja potiče iz XVII stoleća, čitamo "sazda i drugi hram koji leža na istočnoj strani, podgorju toga mesta, blizu careve lavre i podiže bolnicu za monahe, za strance i za raslabljene (koji su болоvali od neizlečivih bolesti)".

Početakom XIII stoleća u prvim srpskim bolnicama sneštenim uz manastire oseća se uticaj vizantijske medicine koji je prodirao preko terapijskih zbornika. S druge strane, naša srednjovekovna medicina razvijala se i pod uticajem zapadne medicine, o čemu svedoče medicinske prilike koje su vladale u Kotoru u to doba. Kotor je bio ne samo najveća srpska pomorska luka, nego je igrao značajnu ulogu u političkom i kulturnom životu srpske države. [16]

SREDNJOVEKOVNE GRADSKÉ BOLNICE

Bolnicu svetog Duha (Hospitale sancti Spiriti) je osnovalo dobrotvorno bratstvo sv. Duha 1350. godine. Za vreme cara Dušana (1331-1355) Kotor je bio jedan od značajnijih gradova srednjovekovne Srbije, o čemu nam svedoči Dušanova povelja izdata u Kotoru. Ova bolnica srednjovekovnog tipa nalazila se u ulici sv. Duha (contrada st. Spiriti) i prestala je sa radom krajem XVIII stoleća.

Bolnicu svetog Krsta (Hospitale sancte Crucis) je 1372. osnovalo dobrotvorno Bratstvo sv. Krsta. Natpis glasi: Anno Dni MCIILXXII

die 11 januari huius pro fraternitati scole sancte Crucis. Ovo Bratstvo je postojalo još iz doba cara Uroša II (1289) i svaki građanin bez obzira na klasnu pripadnost mogao je biti njegov član. Bolnica je najpre bila namenjena samo za siromahe (Hospitale pauperum sancte Crucis) a docnije su se oni u njoj lečili kada je dobila karakter opšte bolnice. Starešina Bratstva sv. Krsta i Ubožišta za siromahe bio je i upravnik bolnice (del ospid de sancte Cruce del Cattaro).

Leprosorium (Domus leprosorium Hospitale st. Lazzaro) se pod tim imenom u Državnom arhivu u Kotoru pominje 1431, a njegov starešina se nazivao procurator Hospitale st. Lazzaro. Kasnije ih je bilo dvojica, a birani su na Đurđevdan, svakoga proleća, zajedno sa članovima Velikog i Malog veća, lekarom, apotekarom, berberinom-zubnim lekarom i notarom. Svečani čin se obavljao u palati rektora. Birani su tajnim glasanjem od uglednih građana staroga Kotora. Leprosorium je postojao do sredine XVII stoleća. Osnovan ne kasnije od Odeljenja za leprozne u Bolnici manastira Dečani, što ne znači da ih u Kotoru nije bilo i ranije i da je to bio najstariji Leprosorium u nas. [17]

DUBROVAČKI LEKARI U SREDNJOVEKOVNIM SRPSKIM ZEMLJAMA

Medicinske veze Dubrovnika i srednjovekovne Srbije su se uspešno razvijale. Prvi podaci o dolasku dubrovačkih lekara u Srbiju potiču iz 1326. godine. To je lekar Filipo iz Ferma (Philippus de Fermo, medicus plagarum) za vreme vladavine Stefana Uroša III Nemanjića.

Za vreme mladog kralja Dušana u njegovoj službi nalazio se oko 1333. lekar Antonije (magister Antonius, physicus salariatus ipsius domini regis). Despot Đurađ Branković (1375-1456) je imao ličnog lekara oko 1429, Italijana, magistra Anđela Muadu (physicus domini Georgii Volchi, magnifici domini Rassie et Albanie) čije se bavljenje u Beogradu pominje u spisima Dubrovačkog arhiva. U to vreme u Srbiji radi lekar Jeronim iz Firence, a zatim (1437-1439) dr. Jakobo Protonotar iz Mesine, internista. Brojni lekari koje je dubrovačka vlada slala u srpske srednjovekovne zemlje, Srbiju, Zetu, Rašku, uglavnom o trošku Dubrovačke republike da leče srpske vladare i visoke feudalce. Tako magistar Egidius dva puta putuje u Srbiju da leči kralja Stefana Dečanskog, 1324. i 1329. Lekar Albertino Kamurata iz

Padove odlazi nekoliko puta u Zetu da leči člana srpske feudalne porodice Balšu II Balšića (1385. godine, i tri puta da leči Đurđa Stracimirovića-Balšića (1387-1389). Putovao je nekoliko puta u Bosnu da leči srpske vojvode Ratka Vukovića i Radoslava Pavlovića, kao i kralja Dabišu, koga je lečio još jedan dubrovački lekar, Đovani di Papija iz Ankone, hirurg Đurđa II Stracimirovića (1385-1403) je lečio 1403. i drugi dubrovački lekar, internista Jacobo Salgerio iz Padove. Magister Daniele Pasini iz Verone dobio je oktobra 1407. odobrenje i tromesečno odsustvo od dubrovačke vlade da putuje u Srbiju radi lečenja despota Stefana Lazarevića. Prethodno je sa despotovim zastupnicima sklopio ugovor na četiri meseca za mesečnu nagradu od 80 zlatnih dukata ili 11 funti čistog srebra. Magister Đovani Antonio iz Ankone, hirurg "meštr Jovan iz Jakina", kako ga naziva srpski pisar, putovao je po nalogu dubrovačke vlade nekoliko puta u Zetu da leči Balšu III Balšića, gde je boravio po nekoliko meseci u jesen 1417. i u proleće 1418. Internista Bartolo Scprcalupis iz Plombina, putovao je više puta o trošku Dubrovačke republike (1412-1426) da leči srpske vladare i velmože. Kristoforo Bansiev iz Padove, dobro plaćen dubrovački fizik putuje 1443. na dvor da leči Jelenu Sandeljevu, kći kneza Lazara. Magister Georgio Span, gradski lekar u Dubrovniku putovao je nekoliko puta (1445-1451) na dvor hercega Stefana Vukčića da leči članove njegove porodice.

Lekari koje je dubrovačka vlada slala u srednjovekovnu Srbiju da leče tamošnje vladare i članove njihovih porodica, kao i velmože i ostale feudalce bili su Italijani iz: Ferma, Ossima, Barlete, Bolonje, Milana, Napulja, Rima, Firenze, Feltre, Ankone, Đenove, Trana, Mesine, Verone, Plombina. [18]

Dubrovnik je stolecima stvarao i radio za sebe, ali istovremeno stolecima obasjavao i druge, posebno susedne zemlje Balkanskog poluostrva, uključujući srpske zemlje.

U srpskoj istoriografiji stvoren je nov pravac čiji su brojni istraživači i na osnovu dubrovačke građe daleko odmakli u obnavljanju života srpskog naroda u prošlosti. To je pomoglo afirmaciji velikog broja novih naučnih imena i ohrabrilu ih da nastave svoja sistematska is-

traživanja u Dubrovačkom arhivu, što potvrđuje vredan broj objavljenih naučnih studija, naročito u periodu posle Drugog svetskog rata.

IZVORI (SOURCES)

1. Mitić I. Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici (od 1358-1815), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1988.str. 15. - Liber statutorum civitatis Ragusii, compositus anno 1272. V.Bogišić et C.Jireček, Zagrebiae MCMIV, 547.
2. Statut grada Dubrovnika 1272, preveli Mate Krizman i Josip Kolanović, Historijski arhiv, Dubrovnik, urednik Mato Kapović, 1990, str.9.
3. Loc.cit.1, str.55.
4. Šundrica Z. Kako je nastala i kako je sačuvana bogata arhivska građa Dubrovačkog arhiva, Zbornik Historijskog arhiva u Dubrovniku, Dubrovnik, XXIX, 1979. 1-2 str.23, 27.
5. Cremošnik G. Dubrovački konzulati u Srbiji do Dušanova vremena, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1929, 41. - Mitić I. O dubrovačkim konzulatima na Balkanu, Balcanica.VI, Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1975, 63-76.
6. Loc.cit.1, str. 115-117.
7. Tadić J. Stari Dubrovnik i njegova zdravstvena kultura, Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae, IX, 1-2, MCMLXIX, str. 10. - Gavrilović Vera, Doprinos Jorja Tadića zdravstvenoj kulturi, Zbornik radova Naučnog društva za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, XXI naučni skup, Niš, 1971, str.282.
8. Historijski arhiv u Dubrovniku, Zbirka dubrovačkih Povelja o prijateljstvu i Povelja o trgovini uručenih srpskim srednjovekovnim vladarima iz dinastije Nemanjića. Prvu i najstariju Povelju susedom vladaru primio je Veliki župan Nemanja 27. septembra 1186. na latinskom jeziku, original i prepis na pergamentu, MS III, Listine II, Ced. dipl. II 37, Izvestija XXII. - Veliki župan i kralj Stefan Prvovenčani primio je od Dubrovčana dve Povelje. Prvu, Povelju o prijateljstvu i trgovini, 1215, a drugu, Povelju o trgovini 1219-1228. Original na pergamentu, s obešenim

pečatom, ali se od njega sačuvala samo jedna četvrtina, a bio je ispisan sa obe strane. Gl. S.Up.Dr.XLVII, 309, Zakl. Spom. 176.

- Druga Povelja na pergamentu, polu ustavom, pečat otpao, SS 42, MS XX, Zakl. Spom. 138, God. III, 433, nota I. - Kralj Stefan Radoslav primio je u Dubrovniku Povelju o prijateljstvu i trgovini 4. februara 1234. Original ustavom, na pergamentu, s pečatom. SS 2, MS XXIII, God. III, 359, 362. 424-251, Gl. S. U. Dr. XLVIII, Otadž. V, 577, Delo I, 325. - Kraljica Jelena (kralja Uroša I) dobila Povelju o trgovini 3. februara 1267. na dan Sv.Simeuna (Bogoprimca 3. februara ili Stupnika 31. avgusta) Elena kralica vse srpske zemle i pomorske. Ustavom, na pergamentu, pečat od voska obešen. U sredini na prestolu sedi sama Jelena, a okolo je natpis: Elena kralica blistava... Potpis kružnim slovima i sa ligaturama, SS 27, MS LXVI. - Kralj Stefan Dragutin primio je od Dubrovčana Povelju o trgovini 1281. Stefan po milosti Božjoj kralj srpske zemlje i pomorskie - kurzivom na pergamentu, pečat izrezan SS 31, MS, LVII, god. III, 379, nota 133. - Kralj Stefan Uroš II (Milutin) potvrđuje dubrovačku Povelju o trgovini brata kralja Stefana 1282. Stefan Uroš po milosti Božijoj kralj i s Bogom samodržac srpske zemlje i pomorskie. Na pergamentu, ustavom, s obešenim velikim izlomljenim pečatom, SS 24, MS LI, God. III, 432. - Kralj Stefan Dušan po milosti Božijoj kralj sve srpske zemlje i pomorske, primio Povelju 19. maja 1334, kojom Dubrovčanima na dobrošti potvrđuje ustupanje Rita. - Kurzivom, na pergamentu, potpis crvenim, s obešenim pečatom. SS 39, MS XC, God. III, 438. - Car Stefan Dušan blagoverni car Srba i Grka, Poveljom od 20. septembra 1349. ukida carinu Trebinju. Kurzivom na hartiji, mesec crvenim, s obešenim zlatnim pečatom, napisom na strani gde je carev lik "iste loze pravoverni car Stefan vse zemlje Srpa". Ovaj isti pečat je i na Uroševim poveljama, MS CXXXV, God. III, 290, 440, Mon. Rag. 2, 90, Zakl. Spom. 167. - Knez Lazar potvrđuje povlastice cara Stefana 9. januara 1387. u Kruševcu. Na hartiji, kurzivom, MS CXCV.

9. Jireček J. Geschichte der Serben, F. A.. Perthes, Gotha, 1911, XX, 422. - Idem, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen

- Serbien, 1912-1919. Oba velika dela, znameniti češki istoričar proučavao je u Dubrovačkom arhivu, za koja je koristio obimnu dokumentaciju.
10. Jeremić R. i Tadić J. Prilozi za istoriju zdravstvene kulture staroga Dubrovnika, Centralni higijenski zavod, Beograd, 1938, knj. I, 25-47. - Isti, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture staroga Dubrovnika, Centralni higijenski zavod, Beograd, 1939, knj. II, 7, 89. - Isti, Prilozi za istoriju zdravstvene kulture staroga Dubrovnika, Centralni higijenski zavod, Beograd, 1940, knj. III, 143.
  11. Loc.cit. 7, str. 10.
  12. Gavrilović Vera, Zdravstvena kultura u srednjovekovnoj Srbiji (Health Culture in the Medieval Serbia), Zbornik radova Simpozijuma o srednjovekovnoj medicini u Srbiji posvećen 600. godišnjici Kosovske bitke (1389-1989), Priština, Srpski arhiv, Praxis medica, Medicinski pregled, 1989, 19-29.
  13. Gavrilović Vera, Medicina u srednjovekovnoj Srbiji (The Medicine of the Serbian Middle Ages) Leksikon srpskog srednjeg veka (Lexicon of the Serbian Middle Ages). Priredili Simo Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, Knowledge, 1999, str. 381.
  14. Gavrilović Vera, Neki najstariji srpski medicinski zbornici (Some of the Oldest Serbian Medical Codices) Lekar, 1977, XII, 52, str. 8.
  15. Gavrilović Vera, Ljekaroslovje ilitti nauzi sa ljeciti raslike nemochi pripisane sa srpskiah kgnigha (A Medical Handbook or the Science how to treat Diseases as transcribed from the Serbian Books), Beograd, SGS, 1965, V, 1, str. 66 - 72 (biblioteka "Male braće" Dubrovnik, leta 1961).
  16. Gavrilović Vera, Bolnice u srednjovekovnoj Srbiji (The Hospitals of the Serbian Middle Ages), Leksikon srpskog srednjeg veka (Lexicon of the Serbian Middle Ages). Priredili Simo Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, Knowledge, 1999, str.54.
  17. Gavrilović Vera, Bolnice staroga Kotora od XIII do XIX stoleća (The Hospitals of the Ancient Kotor from XIII to XIX Century) Arhiv za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd, 1991, XXX, 1-2, str. 57-67.

18. Gavrilović Vera, Lekari u srednjovekovnoj Srbiji (The Doctors of the Serbian Middle Ages), Leksikon srpskog srednjeg veka (Lexicon of the Serbian Middle Ages). Priredili Simo Ćirković i Rade Mihaljčić, Beograd, Knowledge 1999, str. 364.